

Blije Kermisdagen

© 2025, Emma D'haene en
Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp:
Daphne van Langen
Boekverzorging:
Hermen Grasman Ontwerp

ISBN 978 94 6471 355 8
NUR 685

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag
worden vermenigvuldigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar
gemaakt in enige vorm of op
enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere
manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming
van uitgeverij Sterck &
De Vreese, postbus 234, 8400 AE
Gorredijk, Nederland – info@
sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel
van 20 leafdesdichten en in liet
fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Emma D'haene

Blijje Kermisdagen

*Feesten in de Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden
(1500 - 1800)*

Inhoudsopgave

1

Inleiding 9

Kermissen in de Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden 17

Kermisemoties 22

2

Een blije kermisdag 25

Een religieuze feestdag 28

Voorbereidingen 31

Ochtendmis 40

Voormiddagprocessie 45

Middagbanket 50

Namiddagplezier en avondvertier 54

3

Een zomers kermisseizoen 59

Kermis in het Meetjesland en Gent 60

Van kerkmis tot kermis 62

Het 'somersaizoen' 64

Regionale feestkalenders 65

Religieus vasten 69

Zondag kermisdag 72

Kermis op één dag? 73

4

Kalenders en wetgeving 75

Het kermisedict van Karel V 76

Werken en vieren 78

Kermishervormingen in Vlaanderen (1771-1780) 83

Een voorbeeld: de stad Gent (1775-1779) 85

Een nieuw kermisedict (1785-1786) 88

Het processie- en jubileumedict (1786) 91

Kritiek op de keizer (1787-1790) 94

5

Kermisprocessies 99

Processieroute en versieringen onderweg 102

De Grobbendonkse processie 103

Een stoet van heiligenbeelden en de monstrans 107

De toeschouwers 113

6

Ommegangen in dorpen en steden 117

Brusselse ommegangen 121

Ommegangsfiguren 127

Barokke spektakels in Aalst 138

Ommegangen op de tocht? 140

7

Bedevaarten 155

Mirakels en oorsprongslegendes 158

Pelgrims op het platteland 159

De zoektocht naar miraculeuze genezingen 161

8

Feest en vermaak 169

Toneel 171

Schutters- en schermerstoernooien 174

Watertoernooien, ganstrekken en palingtrekken 179

Kaatsen en kegelen 183

9

Herbergvermaak en geweld 186

Verwachtingen van de seculiere overheden
en de katholieke geestelijkheid 187

Kermispreken 190

Drinkende vrouwen: een dubbele standaard 192

De sociale realiteit in processtukken 195

Alcohol en dronkenschap 197

De persoonlijke eer 199

Rituele gevechten tussen dorpelingen 202

De familiale reputatie 205

‘Vrolijk’ drinken 206

10

Foren in kermistijd 213

Het aanbod van alledaagse goederen en exotische luxeproducten 215

Commercieel entertainment 219

Professionele toneelspelers 220

Marionettenspelers 222

Koorddansers en acrobaten 225

Operateurs of kwakzalvers 226

Mensen tentoongesteld 227

‘Recreatieve beesten’ en dierkunstenaars 230

Curiosa, natuurwetenschappen en experimenten 235

Vuurwerkspektakels 237

Luchtballonnen 239

Besluit: de Waux-Hall als alternatief voor de kermis? 243

11

Besluit: het succes van de kermis	247
Een zomerse katholieke kermis	248
Kermis als te vermijden werkonderbreking?	252
De zinnelijke kermis	255
Noten	261
Bibliografie	296
Bronnen	308

1

...

Inleiding

Op 29 augustus 1734 bruiste het kleine Brabantse stadje Herentals van het leven: het was kermisdag. Herentals telde toen iets meer dan tweeduizend inwoners en was het regionale centrum van de Noorderkempen. Verspreid over het heidegebied rondom het stadje lagen kleine dorpjes. Het enige kerkgebouw in de wijde omtrek was gewijd aan Sint-Waldetrudis-van-Bergen en speelde een centrale rol in de festiviteiten. Zoals de traditie het voorschreef, vond de kermis plaats op de zondag na Sint-Bartholomeusdag (24 augustus). In de aanloop naar de kermis werd de kerk gepoetst en versierd met groene meitakken, geleverd door een pastoor uit een naburig dorp zoals Bouwel of Herenthout. Schoolkinderen werden beloond met sappige peren voor het wieden van gras op de steenweg bij de kerk, terwijl de schepenen het marktplein ontruimden, zodat de feestelijkheden daar konden plaatsvinden. Op de dag zelf trokken de inwoners hun mooiste kleren aan om de mis en de preek bij te wonen. Die lokten op kermisdagen veel meer volk dan normaal: de collecte tijdens de preek bracht beduidend meer op dan op andere zondagen.

Na afloop van de misdienst trok de kermisprocessie door de straten. In de zestiende eeuw, toen Herentals nog bekendstond als een industrieel centrum dat linnen van uitstekende kwaliteit vervaardigde en exporteerde, maakte ook een nagmaakte draak deel uit van de optocht. Maar door de economische neergang en de aanhoudende oorlog met de Republiek was de stad getransformeerd van een welvarend regionaal centrum naar een verarmde garnizoensstad. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw werd de kermisprocessie voornamelijk een religieus fenomeen. Maar dat deed niets af aan haar belang voor de inwoners en hun gasten.

De stoet bestond uit geestelijken, notabelen en leden van de stedelijke verenigingen en broederschappen. De processie was bijzonder omdat de pastoor het Heilig Sacrament meedroeg, beschermd door een zijden baldakijn dat traditioneel door jonge mannen uit de stad werd gedragen. Als dank kregen zij elk jaar enkele tonnen bier, geschonken door de schepenen. In 1734 hadden de jongens voor de start van de processie al ruim van hun beloning geproefd, met als gevolg dat ze dronken in de struiken belandden – tot grote ergernis van de pastoor, maar tot groot vermaak van de toeschouwers.

Naast het Heilig Sacrament trok ook het beeld van de patroonheilige Sint-Waldetrudis de aandacht. Van haar werd geloofd dat ze mirakels had verricht en de stad tijdens de Tachtigjarige Oorlog had behoed voor geweld. Het beeld, gedragen door jongedames in prachtige gewaden, werd regelmatig opnieuw verguld en voorzien van een nieuwe mantel of kroon. Ondertussen schoten de leden van de schuttersgilde met buskruit, waardoor ze er een rokerig en oorverdovend spektakel van maakten.

Nadat de kermisprocessie was teruggekeerd bij de parochiekerk en het beeld van de patroonheilige weer op zijn plaats stond, zetten de inwoners en hun genodigden het feest verder op straat en in herbergen. De koster trakteerde de klokkluiders op bier, en de magistraat schonk wijn voor de gildebroeders en ambachtslieden. Het feest duurde tot diep in de nacht. Jongeren marcheerden met trommels door de straten, terwijl hun ouders thuis of in de herberg met andere feestvierders nakaartten.

Op basis van de overgeleverde archieven konden we de kermis van Herentals reconstrueren. Was dit het soort kermissen dat schilders zoals de Brabander Pieter Bruegel de Oude schilderden?¹

Het schilderij *De dorpskermis* van Pieter Bruegel de Oude (ca. 1525-1569) belicht het thema van vrolijkheid op de kermis (figuur 1.1). Het tafereel doet denken aan een kermis in een stad als Herentals, waar processies, muziek, dans, eten en drinken samenkomen. Op het schilderij zien we dorpelingen dansen op de vrolijke tonen van de doedelzak, terwijl anderen zich tegoed doen aan potten bier. De sfeer is uitgelaten: mensen praten en lachen met elkaar, en een man en vrouw zijn verstrengeld in een innige omhelzing en kussen elkaar. De kerk is prominent aanwezig op de achtergrond, wat verwijst naar het feit dat de kermis oorspronkelijk een christelijke viering was. De devotieprent en de kruik met bloemen in de boom benadrukken de religieuze context. In de verte zijn ook de daken van kraampjes zichtbaar. Zowel het Herentalse voorbeeld als de kermis schilderijen wekken de indruk dat de kermis een vreugdevol gebeuren was, waar emoties ongeremd tot uiting kwamen: van intense vreugde en diepe devotie tot hevige hartstocht en rauw geweld.

Kermissen zoals deze stonden al in de zestiende eeuw onder druk, omdat de overheid zogenoemde excessen wilde tegengaan en omdat de Reformatie nieuwe vragen opwierp over het respect voor de christelijke godsdienst, die niet meer te rijmen zou zijn met de vrolijke (kermis)vieringen die in de late middeleeuwen in heel Europa plaatsvonden. Historici leidden daaruit af dat de kermiscultuur een volkscultuur was geworden die niet meer op de steun van wereldlijke en geestelijke overheden kon rekenen.² Niets is minder waar. In katholieke gebieden, zoals de Habsburgse Nederlanden onder de Spaanse en Oostenrijkse vorsten, bloeide een levendige kermiscultuur die ook druk bezocht werd door mensen uit protestantse gebieden, zoals Engeland en de Republiek. Reizigers kwamen om verschillende redenen naar de Habsburgse Nederlanden: de barokke kunst en (kermis)cultuur, de kerkgebouwen, kloosters en andere monumenten, de natuur in de Ardennen en het kuuroord Spa.

Figuur 1.1 Een dorpskermis volgens Pieter Bruegel de Oude
(*Bauerntanz*, Pieter Bruegel de Oude, ca. 1568,
Kunsthistorisches Museum Wenen, objectnr. GG_1059).

Zowel de Antwerpse kermisomweggang in augustus als de processie op de Brusselse Sacrament-van-Mirakelkermis waren populaire attracties. Tijdens zijn bezoek aan de Antwerpse kermis in 1731 maakte. De Hollandse predikant Cornelis Groen de snedige opmerking dat de processie ‘louter cinder spel en seer belagelijk’ was. Hij vond de praalwagen met de aartsengel Michaël die de duivel aan een zware ketting hield aanstootgevend. De duivel sprong van de ene naar de andere kant van de wagen om met zijn drietand de toeschouwers langs het parcours te vermaken. Verder schreef Groen bewonderend over de indrukwekkende stoet trompetters, keteltrommelaars en vaandeldragers, de kloosterorden en broederschappen die in vol ornaat meeliepen, en de vele prachtig versierde praalwagens. Dat de huizen met flambeeuwen verlicht en met mooie tapijten en schilderijen gedecoreerd waren en de weg met bloemen bestrooid was, maakte een diepe indruk op hem.³

Het kermisedict uit 1786 van de verlichte vorst Jozef II bevestigt dat de kermiscultuur tot het einde van de achttiende eeuw alomtegenwoordig en bijzonder populair was. Met dit edict werd bepaald dat alle kermissen, die verspreid over de zomer op verschillende tijdstippen werden gehouden, voortaan op de tweede zondag na Pasen moesten plaatsvinden. Dit moest voorkomen dat mensen kermissen in andere plaatsen bezochten. Maar wie stuurde aan op deze inperkingen? We weten nog bitter weinig over de manier waarop de vroegmoderne mensen hun kermis organiseerden en beleefden.

Kermissen genoten enorme populariteit, zowel in katholieke als protestantse gebieden. De vieringen brachten mensen samen en boden mogelijkheden voor amusement, handel en religieuze rituelen. Ook in de Republiek waren kermissen wijdverbreid en boden ze een gevarieerd aanbod aan entertainment. In Bergen-op-Zoom stonden handel en commerciële activiteiten centraal. Er waren optredens van koorddansers, goochelaars, muzikanten en toneelspe- lers. Rondreizende kwakzalvers probeerden er hun middeltjes aan de man te brengen. Aan verschillende kraampjes werden versnaperingen verkocht.⁴ In Zwolle stonden chirurgijns en barbiers op de kermis, waar ze zich bezighiel- den met gebroken ledematen, wonden en breuken, naast hun reguliere taken zoals scheren, knippen en aderlaten. Ook oogartsen boden er hun diensten aan.⁵ In Utrecht waren spelletjes zoals ganstrekken, katknuppelen, koekhap- pen, ringrijden en mastklimmen populair. Daarnaast waren er optochten, bij- voorbeeld van de schutterij.⁶

Ook in Engeland, Schotland en Wales bleven kermissen onverminderd populair in de zeventiende en achttiende eeuw, vooral op het platteland.

Historicus Richard Suggett legt de nadruk op het sociale aspect, waaronder de competitie en rivaliteit tussen dorpen, om de hardnekkigheid van de *gwylmabsant* (de variant van de kermis in het vroegmoderne Wales) te verklaren. Ondanks kritiek van protestanten beleefde deze traditie haar hoogdagen in de achttiende eeuw. Suggett schrijft de populariteit van het feest toe aan het feit dat elke parochie haar eigenheid kon benadrukken tijdens de kermisfeesten. De *gwylmabsantau* vonden plaats op het kerkhof van de parochie en brachten mensen van alle leeftijden en standen samen. Er werd gedanst, cider gedronken en schapenvlees gegeten. De vieringen konden tot drie dagen duren, en soms zelfs een hele week. Op maandagochtend werden sportwedstrijden gehouden, waarna men aan lange tafels op het kerkhof samen een maaltijd nuttigde. Herbergiers organiseerden wedstrijden zoals paardenrennen, en er vonden sportieve krachtmetingen tussen individuen of rivaliserende parochies plaats. Elke *gwylmabsant* had haar eigen kenmerken, zoals een speciaal gerecht of een religieuze processie met een heiligenbeeld of een relikwie.⁷

Ronald Hutton beschrijft de Engelse kermissen – de *wakes*, *revels* of *hoppings* – als feesten die jaarlijks werden gehouden om de inwijding van de kerken te herdenken en de patroonheilige te vereren. Deze traditie verspreidde zich in de zestiende eeuw over de meeste parochies, zowel in de steden als op het platteland. Pogingen om de *wakes* op het platteland in te perken ten tijde van de Engelse Reformatie waren tevergeefs door de populariteit van het vermaak dat op die dagen werd aangeboden. In de achttiende eeuw duurden de *wakes* vaak tot drie dagen en bestonden ze voornamelijk uit samen eten, drinken en dansen. De wedstrijden werden veelal door het parochiebestuur georganiseerd.⁸

In de Duitse gebieden zien we een vergelijkbaar fenomeen opduiken. Op gravures uit de zeventiende eeuw zien we dat de *Kirchweihfesten* op kerkwijdingsfeesten gepaard gingen met uitgebreide maaltijden, waarbij onder andere pastoors elkaar uitnodigden.⁹

De bekendste kermissen zijn zonder twijfel die in de grote Europese steden, zoals de *foires Saint-Laurent* en *Saint-Germain* in Parijs en de *Bartholomew Fair* in Londen. Hoewel er tijdens deze jaarmarkten processies konden plaatsvinden – zoals zeker het geval was bij de *Bartholomew Fair* – lag de nadruk voornamelijk op commercieel entertainment. Wekenlang konden bezoekers genieten van toneelstukken, voorstellingen van acrobaten en goochelaars, wassen beelden en curiositeiten bekijken, of aanschuiven bij de vele eetkraampjes die op het terrein waren opgesteld. Ann Wohlcke en Benjamin Heller bestudeerden de *Bartholomew Fair* en constateerden dat de populariteit van de foir in de loop van de achttiende eeuw aanzienlijk afnam. Wohl-

cke plaatst de afschaffing van verschillende Londense foren in de context van verlichte hervormingen, gericht op de regulering en ordening van de stedelijke ruimte. Heller stelt dat foren aanvankelijk alle lagen van de bevolking aantrokken, maar dat de sociale elite zich geleidelijk distantieerde van het kermisvermaak. Hoewel de elite en het volk dezelfde foer bezochten, richtten de meer respectabele bezoekers zich steeds vaker uitsluitend op bepaalde vormen van entertainment, zoals toneel, de semiwetenschappelijke tentoonstellingen van curiosa, bijzondere dieren en mensen, en de religieuze processie op de openingsdag van de foer.¹⁰

Een vergelijkbare ontwikkeling deed zich voor in Parijs, waar de foren vanaf het midden van de achttiende eeuw langzaam verdwenen. Dit kwam mede doordat er voor alle sociale klassen nieuwe, aantrekkelijke alternatieven voor vrijetijdsbesteding kwamen. Daar kon iedereen naar hartenlust toneelvoorstellingen bekijken, rondwandelen, converseren, eten en drinken.¹¹

In grote Europese steden zoals Londen en Parijs zorgden veranderende smaakvoorkeuren en de opkomst van alternatieve plekken voor vermaak ervoor dat kermisvermaak minder populair werd. Maar gold dit ook voor de Habsburgse Nederlanden?

Wie de kermiscultuur in de vroegmoderne Nederlanden wil verkennen, betreedt een relatief onontgonnen terrein. Terwijl de geprofessionaliseerde en gemechaniseerde kermis van de negentiende eeuw (en later) bij velen een herkenbaar beeld oproept, is de vroegmoderne kermis veel minder goed gedocumenteerd. Een belangrijke reden voor het ontbreken van dergelijk onderzoek is dat het concept “kermis” vanuit het heden wordt benaderd.¹²

Vandaag noemen de hedendaagse ‘erfgenamen’ van de middeleeuwse jaarmarkten – in Vlaanderen ‘foren’, zoals de Antwerpse Sinksenfoer (of Pinksterfoer) – ook kermissen, terwijl de vroegmoderne Antwerpenaar dat niet deed. Omdat de kermissen vandaag gekarakteriseerd worden door commercie en entertainment, worden ze al snel in verband gebracht met de middeleeuwse jaarmarkten. Maar niet alle kermissen hebben hun oorsprong in een jaarmarkt. De meeste kermissen zijn namelijk geworteld in religieuze vieringen op de kerkwijdingsdagen of patroondagen van de parochies. Dat onderscheid wordt sinds de negentiende eeuw niet meer gemaakt door de versmelting van beide tradities. Sinds het begin van de negentiende eeuw is de kermis een seculier fenomeen, met nadruk op gemechaniseerde toestellen zoals draaimolens. Deze evolutie werd al in de late achttiende eeuw ingezet: foren kregen een ander gezicht, en er werden attracties geïntroduceerd zoals automaten,

panorama's en optische vertoningen zoals de rarekiek en de *camera obscura* – voorlopers van de bioscoop. Rond de eeuwwisseling verschenen de eerste mechanische attracties in de vorm van draaimolens met paardjes, schuitjes en stoeltjes op de Amsterdamse kermis.¹³

De kermissen in de katholieke Habsburgse Nederlanden zijn veel minder bestudeerd dan de grote foren en kermissen in de Republiek. Academische studies over dit onderwerp zijn schaars, en kermissen worden vaak slechts zijdelings besproken binnen bredere werken over de feestcultuur. Daardoor blijft veel van wat deze vieringen zo uniek maakte, onderbelicht. Het beschikbare archiefmateriaal suggereert namelijk dat kermissen vooral christelijke vieringen waren. In sommige regio's, zoals in de Republiek, verloren kermissen tijdens de Reformatie en dus al vanaf de zestiende eeuw hun religieuze karakter en werden ze omgetoverd tot foren.¹⁴ Maar in katholieke gebieden werden de meeste kermissen los van jaarmarkten georganiseerd. Dat was ook het geval in het katholieke zuiden van de Duitse gebieden.¹⁵ Ook in de Zuidelijke, Habsburgse Nederlanden bleef het onderscheid tussen de katholieke kermissen en de wereldlijke foren wel degelijk bestaan.

We kiezen hier bewust voor het concept van de kermis als katholiek feest. Daar zijn verschillende redenen voor. In archiefbronnen wordt altijd gesproken over zogenoemde kerkwijdingsfeesten wanneer men het over kermissen heeft. Kermissen, ook wel bekend als *ducasses* of *dédicaces* (afgeleid van het Franse woord voor “toewijden aan”), waren feesten die in alle gewesten van de katholieke Zuidelijke Nederlanden werden georganiseerd en nauw verbonden waren met de patroondagen van de parochies. Op kermisdagen herdachten de parochianen de inwijding van de parochiekerk en de toewijding ervan aan een heilige, die voortaan hun patroonheilige was. Kermissen werden zowel in steden als op het platteland gevierd. De datum van de viering varieerde per parochie, en vaak kende een parochie meerdere kermissen, bijvoorbeeld op de kerkwijdingsdag en de naamdag van de patroonheilige. De plechtigheden werden bijgewoond door de hele gemeenschap; vooral die van binnen de parochie of stad, maar ook mensen uit de wijdere omgeving, dus buiten de parochiegrenzen, waren aanwezig.¹⁶ De promotie van het kermisvieren maakte deel uit van de katholieke hervorming en de heropleving van lokale cultussen. Het religieuze karakter van de kermissen onderscheidt ze van jaarmarkten of foren. Bovendien worden jaarmarkten in het vroegmoderne bronnenmateriaal nooit kermissen genoemd. Zowel de kerkelijke als de wereldlijke overheden maakten een duidelijk onderscheid tussen de twee. Dit onderscheid hoeft ech-

ter geen nadelig effect te hebben op dit onderzoek, aangezien ze elkaar niet uitsluiten: beide werden namelijk wel vaker gecombineerd.

Kermissen in de Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden

Onze kennis over de manier waarop katholieke kermissen in de vroegmoderne periode werden gevierd, is zeer beperkt. Dit boek vult die grote leemte op door een diepgaande analyse te maken van de kermis als cultureel fenomeen, waarbij de Habsburgse Nederlanden als voorbeeld dienen. We onderzoeken hoe een kermisdag verliep, welke activiteiten er plaatsvonden, wie eraan deelnam en welke emoties deze bijzonder populaire feestdag bij de aanwezigen opriep. We benaderen de kermis als een ecotype: het was een evenement georganiseerd door een plaatselijke gemeenschap, maar het geheel van kermissen vertoonde tegelijkertijd eigenschappen die voor een hele regio hetzelfde waren. Kermissen waren geen op zichzelf staande, lokale fenomenen. Dorpen en steden functioneerden niet als geïsoleerde culturele eilanden, maar waren door kermissen juist sterk met elkaar verbonden. Deze wisselwerking speelde zowel op religieus als profaan vlak en manifesteerde zich in de constante interactie tussen mensen in de stad en op het platteland. Tegelijkertijd had dat ecotype zowel landelijke als stedelijke varianten. Er konden dus ook duidelijke verschillen tussen kermissen bestaan: groots opgezette kermisvieringen van hoofdkerken in steden contrasteerden met de kleinschaligere varianten in andere stedelijke parochies en in dorpen. Wat ze wel gemeen hadden, was dat elke kermis een bepaald bereik had, wat blijkt uit de mobiliteit van kermisgangers en de uitwisseling van bezoekers tussen verschillende locaties.¹⁷ Door de kermis als een ecotype te beschouwen, krijgen we een vernieuwend inzicht in de samenhang tussen lokale festiviteiten en bredere tradities die stevig verankerd raakten in het geheugen. Kermissen vertoonden overal terugkerende kenmerken en patronen, waardoor ze een gedeeld cultureel fenomeen vormden.

Hoewel de reglementering van kermissen de meest zichtbare laag vormt, onthullen archiefbronnen een veel rijker en complexer beeld. Dit boek is gebaseerd op tot nu toe onbekend archiefmateriaal, ook met betrekking tot deze reglementeringen, waardoor we een vollediger beeld krijgen van de kermis dan

tot nu toe het geval was. We kozen ervoor om kermissen in meerdere dorpen en steden binnen vijf zorgvuldig geselecteerde regio's in de meest bevolkte gewesten van de Habsburgse Nederlanden te reconstrueren en te analyseren.

Na de Opstand bleef het zuiden van de Nederlanden onder Spaans-Habsburgs bewind. De Spaanse vorsten steunden de katholieke hervorming, die vanaf het einde van de zestiende eeuw in volle gang was. Na de Vrede van Utrecht in 1713 kwamen de Zuidelijke Nederlanden onder Oostenrijks-Habsburgse heerschappij.

Het provinciale bestuur speelde een minstens even belangrijke rol als de vorst en zijn centrale bestuur in Brussel. Aan het begin van de zeventiende eeuw bestonden de Habsburgse Nederlanden uit verschillende provincies of gewesten, waarvan Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Namen en Luxemburg de grootste in omvang waren. De grenzen van deze gewesten komen grotendeels overeen met die van België anno 2025. Vooral Brabant, Vlaanderen en Henegouwen waren in de zeventiende en de achttiende eeuw van groot economisch en politiek belang.

Bij de selectie van deze *case studies* in Brabant, Henegouwen en Vlaanderen streefden we naar een zo gevarieerd mogelijke groep van veertig dorpen en steden (tabel 1.1 en figuur 1.2). Ze bevinden zich allemaal binnen vijf regio's, verspreid over drie gewesten en vijf bisdommen. Bovendien ligt elk dorp of elke stad op wandelafstand van minstens één andere bestudeerde locatie. De meest westelijke regio omvat de stad Nieuwpoort en de kasselrij (vergelijkbaar met een arrondissement) Veurne-Ambacht. Dit gebied ligt aan de Noordzee en aan de grens met het koninkrijk Frankrijk, waar het tot omstreeks 1700 deel van uitmaakte. Het tweede Vlaamse cluster van dorpen en steden ligt tussen Gent en de grens met de Republiek van de Verenigde Provinciën: het gebied dat we vandaag het Meetjesland noemen. De meest westelijke Brabantse regio bestaat uit de stad Brussel en het omringende platteland. Het is een gebied dat zowel grenst aan Henegouwen als aan Vlaanderen. Het tweede Brabantse cluster ligt verder naar het noordoosten, in de Antwerpse Noorderkempen. Het is een gebied dat gekenmerkt werd door uitgestrekte dorpen verspreid over de heide. Ten slotte werd één Henegouwse regio onderzocht, namelijk het zuidwesten van het gewest met onder meer de provinciehoofdstad Bergen. Door binnen deze vijf regio's meerdere steden en dorpen te onderzoeken, kunnen bredere patronen duidelijker worden. Het uiteindelijke doel is om een collectieve biografie van de kermis in de Habsburgse Nederlanden te schrijven.

	Provincie	(Aarts)bisdom
Brussel en omstreken		
Asse, Berg, Bertem, Brussel (de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavelparochie en de Sint-Goedeleparochie), Gooik, Hekelgem, Mollem, Sint-Stevens-Woluwe en Vilvoorde	Brabant	Mechelen
Antwerpse Kempen		
Bevel, Bouwel, Gestel, Grobbendonk, Herentals, Massenhoven, Oelegem en Vorselaar	Brabant	Antwerpen
Nieuwpoort en Veurne-Ambacht		
Adinkerke, Bulskamp, Lo, Nieuwpoort, Oostvleteren, Pervijze en Reninge	Vlaanderen	Ieper
Gent en het Meetjesland		
Aalter, Eeklo, Evergem, Gent (de Sint-Jacobsparochie), Lembeke, Maldegem, Middelburg-in-Vlaanderen, Waarschoot en Watervliet	Vlaanderen	Brugge en Gent
Westelijk Henegouwen		
Boussu, Chièvres, Huissignies, Le Roeulx, Mons (Bergen), Montroeuil-sur-Haine, en Saint-Ghislain	Henegouwen	Doornik

Tabel 1.1 Overzicht van de bestudeerde dorpen en steden.

Figuur 1.2 Visualisering van de bestudeerde dorpen en steden (met respectievelijk een gekleurde bol en een vierkant) en andere locaties waarvoor we archiefmateriaal hebben geraadpleegd (via datawrapper.de).